

УДК 342.5(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.10>

ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я ТА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

Мургустова З.О.,

аспірантка Ужгородського національного університету

Мургустова З.О. Гарантії реалізації права на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Зазначається, в умовах стрімкого розвитку суспільства, науково-технічного прогресу та виникнення нових захворювань, питання реалізації права на охорону здоров'я набуває особливої значущості. Зростання населення планети, посилення техногенного навантаження на довкілля, погіршення екологічної ситуації та збройні конфлікти суттєво впливають на здійснення цього права. Відсутність мінімального рівня здоров'я унеможливує повноцінну участь людини у державному та суспільному житті, обмежує реалізацію її прав, що, в свою чергу, загрожує економічному розвитку, стабільності та безпеці суспільства.

Отже, цій науковій статті визначено зміст та види гарантій реалізації права осіб на охорону здоров'я та медичну допомогу. Суб'єктом застосування гарантій виступає держава в особі уповноважених компетентних органів, які діють з метою сприяння реалізації зазначеного права та його захисту.

Проаналізовано різні підходи науковців до визначення поняття «гарантії» та їх класифікації.

Основна роль в системі гарантій реалізації права людини на охорону здоров'я та медичну допомогу належить саме юридичним гарантіям, які закріплені у праві і забезпечують реалізацію його норм. Юридичні гарантії включають усі правові засоби, за допомогою яких відбувається реалізація та охорона прав і свобод людини та громадянина, оскільки вони передбачають юридичну відповідальність для уповноважених суб'єктів за невиконання чи порушення прав та законних інтересів громадян, а також сприяють підвищенню гарантій реалізації прав.

Запропоновано гарантії реалізації права на охорону здоров'я та медичну допомогу розглядати в якості системи, яка складається з двох груп – загальних та юридичних (спеціальних) гарантій, які в свою чергу містять певну сукупність елементів.

Група загальних гарантій налічує політичні, економічні, соціальні, культурні та інформаційні гарантії; юридичні (спеціальні) гарантії включають нормативні, інституціональні (організаційні) та міжнародно-правові гарантії.

Автором запропоновано авторське визначення поняття та змісту відповідних складових як загальних гарантій, так юридичних (спеціальних) гарантій.

Автором актуалізується питання ширшого використання стимулюючих конституційних гарантій права людини на охорону здоров'я осіб та медичну допомогу.

Ключові слова: права людини, право людини на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, правове регулювання, конституція, реалізація, гарантії, загальні гарантії, юридичні (спеціальні) гарантії.

Murgustova Z.O. Guarantees of implementation of the right to health protection and medical assistance.

It is noted that in the conditions of rapid development of society, scientific and technical progress and the emergence of new diseases, the issue of the realization of the right to health care acquires special significance. The growth of the planet's population, increasing man-made load on the environment, deterioration of the ecological situation and armed conflicts significantly affect the exercise of this right. The lack of a minimum level of health makes it impossible for a person to fully participate in state and social life, limits the realization of his rights, which, in turn, threatens economic development, stability and security of society.

This scientific article defines the content and types of guarantees for the realization of the right of individuals to health care and medical assistance. The subject of the application of guarantees is the state in the person of authorized competent bodies that act to promote the realization of the specified right and its protection.

Various approaches of scientists to the definition of the concept of «guarantee» and their classification have been analyzed.

The main role in the system of guarantees for the realization of the human right to health care and medical care belongs to legal guarantees, which are enshrined in law and ensure the implementation of its norms. Legal guarantees include all legal means by which human and citizen rights and freedoms are implemented and

protected, as they provide legal responsibility for authorized subjects for failure to fulfill or violate the rights and legitimate interests of citizens, as well as contribute to increasing the guarantees of the realization of rights.

It is proposed to consider the guarantees of the right to health care and medical care as a system consisting of two groups - general and legal (special) guarantees, which in turn contain a certain set of elements.

The group of general guarantees includes political, economic, social, cultural and informational guarantees; legal (special) guarantees include regulatory, institutional (organizational) and international legal guarantees.

The author proposed an author's definition of the concept and content of the relevant components of both general guarantees and legal (special) guarantees.

The author actualizes the issue of wider use of stimulating constitutional guarantees of the human right to health care and medical care.

Key words: human rights, human right to health care, right to medical care, legal regulation, constitution, implementation, guarantees, general guarantees, legal (special) guarantees.

Постановка проблеми. У сучасному світі проблема реалізації права на охорону здоров'я є особливо актуальною в силу стрімкого розвитку суспільства, наукового та технічного прогресу, поширення невідомих раніше захворювань. Вплив на здійснення права на здоров'я робить швидке зростання населення планети, посилення техногенного впливу на навколишнє природне середовище і, як наслідок, погіршення екологічної обстановки, збройні конфлікти. Без наявності мінімального рівня здоров'я людина не може повноцінно брати участь у житті держави та суспільства, здійснювати свої права, тим самим ставлячи під загрозу економічний розвиток, стабільність та безпеку суспільства.

Право на охорону здоров'я є одним із соціальних прав людини та громадянина, тому що здоров'я – це благо, яке невіддільно пов'язане з людиною. Держава, в особі компетентних органів, покликана охороняти конституційні права громадян у різних сферах життєдіяльності, і особливо повинні дотримуватись усіх необхідних умов при наданні медичної допомоги, тому що здоров'я нації, – це гарантія майбутнього всієї країни.

Людина, її життя і здоров'я визнаються найвищими цінностями в цивілізованих державах і сьогодні рівень їх гарантування та захищеності є загальним показником розвитку суспільства різних країн, таким чином актуалізується необхідність вивчення теоретичного осмислення інституту гарантій і вироблення підходів до визначення їх системи та шляхів реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретико-правові аспекти права людини на охорону здоров'я, його зміст та місце у системі суб'єктивних прав людини і громадянина, регулювання та реалізації права на охорону здоров'я в Україні та в країнах ЄС були досліджені в роботах Братанюк Л., Віннікова О., Гладун З., Герасименко Н., Глуховського В., Грузєва Т., Демченко І., Дешко Л., Захарова Є., Іншакова Г., Камінської Н., Клименко О., Кульчицького В., Лациба М., Мацегоріна О., Мохова О., Нестерович О., Ольховик Л., Пашкова В., Погорілко В., Пилипчука В., Рабіновича П., Сенюти І., Сироти І., Скакун О., Стеценко С., Тихомирова О., Черненко З., Шамич О. та ін.

Серед дисертаційних досліджень останніх років, присвячених проблемам реалізації громадянами конституційного права на охорону здоров'я та медичну допомогу, слід зазначити роботи Назарко Ю.В. (2019), Швець Ю.Ю., Корнілова О.В. (2021), Муляр Г.В. (2021) та Кострова В.О. (2023).

Аналіз наукових досліджень, присвячених конституційному праву на охорону здоров'я та медичну допомогу, свідчить про те, що інтерес до зазначеного права з'явився у вчених давно і зберігається до теперішнього часу.

Метою статті є розкриття змісту та видів гарантій реалізації права осіб на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Виклад основного матеріалу. Без відповідних гарантій, проголошених у Конституції та законах, здійснення жодних прав і свобод неможливі, а реальність їх реалізації залежить від певного рівня економічного, політичного та інституціонального розвитку держави, тобто від відповідних економічних, політичних та правових спроможностей держави та суспільства, які б забезпечували інтереси та потреби та створювали передумови для творчої, вільної та ініціативної діяльності особи.

Інститут гарантій має комплексний і доволі складний характер, з чим пов'язаний як значний інтерес науковців до його дослідження, так й існування різних точок зору вчених.

Серед юристів сьогодні немає єдиного бачення щодо дефініції «гарантії прав і свобод людини та громадянина», тому існують різні її тлумачення.

Термін «гарантія» походить від французького «garantie» і означає «захищати, забезпечувати, бути запорукою».

Енциклопедична література містить визначення гарантій, відповідно до якого під ними розуміють: «умови, засоби, способи, завдяки яким є можливим забезпечення реалізації у повному обсязі прав та свобод особи та їх всебічна охорону», а термін «гарантія» має декілька тлумачень:

« – порука в чомусь, забезпечення чогось;
– зобов'язання, передбачене законом чи певною угодою;
– законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, способи їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства та держави;
– умови, що забезпечують успіх чого-небудь;
– відповідальність за будь-що» [1, с. 222].

Ю.С. Шемшученко та інші автори представляють гарантії прав і свобод людини і громадянина: «як умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі і всебічну охорону прав, і свобод особистості. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, на усунення можливих перешкод їхнього повного чи належного здійснення» [2, с. 555].

Дефініція «гарантія» використовується: «для позначення засобів, за допомогою яких здійснюється їх забезпечення. Гарантіями називають також умови, необхідні для реалізації тих чи інших прав» [3, с. 171].

О.Ф. Скакун зауважує: «що гарантії прав, свобод і обов'язків людини та громадянина є системою соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантії, то права, свободи та обов'язки людини та громадянина набувають форми «заяв про наміри» [4, с. 203].

О.В. Зайчук та М.М. Онищенко пропонують розуміти гарантії: «як систему узгоджених факторів, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав та свобод людини» [5].

На думку І.Й. Магновського, «гарантії – умови, засоби і способи суспільства та держави і похідних від неї інститутів влади, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону та захист прав і свобод» [6, с. 69].

Як зазначають О.Ю. Олійник, С.Д. Гусарев, І.Н. Погрібний та деякі інші юристи: «гарантії представлені певними умовами та засобами, що уможливають втілення в життя проголошених прав, свобод та обов'язків» [7, с. 56].

В.Ф. Погорілко відмічає, що «під гарантіями конституційних прав і свобод людини та громадянина прийнято розуміти систему умов та засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації прав та свобод людини та громадянина, визначених Конституцією та законами України» [8].

Цікавою є точка зору В.Ф. Сіренка, який розглядає гарантії не лише з об'єктивного боку, але виокремлює й їх суб'єктивний бік, що «спрямований на забезпечення реалізації прав, свобод і обов'язків громадян, на усунення можливих причин і перешкод їх неповного або належного

здійснення, захист прав від усяких порушень» [9, с. 52], проте вчений, характеризуючи склад саме спеціальних (юридичних) гарантії, не враховує суб'єктивні фактори та зосереджується лише на засобах, які містяться в нормах права: «а) конституційний контроль і нагляд; б) засоби охорони і захисту; в) відповідальність осіб, що винні у вчиненні порушень прав і свобод; г) процесуальні форми їх охорони; д) попередження і профілактику порушень прав і свобод» [9, с. 58].

Виходячи з викладених точок зору, пропонуємо гарантії реалізації досліджуваного права визначити як складну систему відповідних державних, політичних, економічних, культурних, інших умов і засобів, що спрямовані на реалізацію досліджуваного конституційного права.

Відсутність єдиного підходу щодо систематизації гарантії прав і свобод громадян, пояснює різні підходи дослідників щодо цього питання.

Так, В.Ф. Погорілко зауважує, що «система гарантії конституційних прав і свобод представлена загальними та спеціальними (юридичними) гарантіями» [8].

Грунтовний підхід до загально-теоретичної систематизації гарантії був запропонований С. Бобровник, в основу якого було покладено: «а) практичне спрямування (загальні; спеціальні); б) характер (норми та принципи; судовий захист; контроль за дотриманням законодавчими, виконавчими та судовими органами положень Конституції про права та свободи людини і громадянина; відповідальність за порушення прав та свобод людини); в) ступінь поширеності (національні; міжнародні); г) суб'єкти, що реалізують гарантії (Верховна Рада України; Президент України; суд; омбудсман; прокуратура; адвокатура; політичні партії та громадські організації; місцеві адміністрації; органи місцевого самоврядування; міжнародні органи та організації, членом яких є Україна); д) особливості правового статусу, що гарантується (загальні; родові; галузеві; індивідуальні); ж) зміст (контрольні; процедурні; організаційно-технічні)» [5, с. 106–109].

Як зауважують науковці: «система гарантії прав людини включає передумови політичного, економічного, правового характеру, що зумовлює її складність, та умови, засоби та методи, що забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав та свобод особи» [10, с. 17, 40].

В.М. Безчасний зазначає, що відповідні економічні, політичні, організаційні й правові умови, а також способи і методи, за допомогою яких забезпечується справжній захист прав і свобод людини і громадянина, створюють систему відповідних гарантії і мають складну структуру. Передусім, йдеться про загальні гарантії, які

представлені всіма вказаними умовами, і спрямовані не лише на практичну реалізацію прав і свобод, а також і на подолання усіляких причин та перешкод на шляху їх здійснення. Наступними слід розглядати спеціальні гарантії, суто юридичні правові засоби та способи, метою існування яких є захист прав, усунення їх порушень та, відповідно, належне їх відновлення [11].

Такої ж позиції дотримується й О. Биков, який, аналізуючи систему гарантій прав і свобод національних меншин, зазначає, що вона містить: «1) суспільні гарантії; 2) юридичні гарантії» [12, с. 51].

Серед суспільних гарантій, які, на нашу думку, доцільніше називати загальними, можна виокремити політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, а юридичні гарантії варто поділити на юридичні (нормативні) та інституційні (організаційні).

За загальнотеоретичним підходом у демократичній державі інститут гарантій прийнято розглядати в контексті їх класифікації: «1) за сферою дії на – внутрішньо-державні (національні) та міжнародні; 2) за способом викладення на – прості, складні та змішані; 3) залежно від правового становища особи – на загальні, спеціальні та індивідуальні» [4, с. 187].

Переважає більшість учених поділяють позицію щодо виокремлення двох груп гарантій: 1) загальних (загально-соціальних), які представлені умовами політичного, економічного, соціального, ідеологічного характеру, та 2) спеціальних, тобто суто правових, юридичних.

Підтримуючи такий підхід, вважаємо, що практична реалізація гарантій здійснення права на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування закріплена двома групами гарантій: загальними та юридичними (спеціальними).

До загальних гарантій цього права відносять політичні, економічні, соціальні, духовні (культурні) та інформаційні, які представлені сукупністю чинників об'єктивного та суб'єктивного характеру щодо втілення в життя прав і свобод людини, недопущення причин неповної чи неналежної їх реалізації та подолання перешкод, захисту прав від порушень.

Загальні гарантії представлені системою об'єктивних та суб'єктивних факторів, які визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільно-державного життя та спрямовані на забезпечення реальної можливості вільної та безперешкодної реалізації особами права на охорону здоров'я і складають певну систему, до якої входять політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні) та інформаційні.

Отже, загальні гарантії здійснення права, яке є предметом нашого дослідження, – це складне

поняття, яке передбачає баланс багатьох елементів, за допомогою яких підвищується кількість і якість реальної наданої населенню допомоги і визначається характер і ступінь його доступності у рамках жорстких практичних обмежень, що обумовлено особливостями ресурсів і можливостями конкретної країни: кадрами, фінансуванням, технічними та транспортними засобами, свободою вибору, громадською просвітою, якістю та розподілом технічних ресурсів.

Щодо юридичних (спеціальних) гарантій, то в науці представлені різні підходи стосовно розуміння їх сутності, які можна виокремити в наступні групи:

- система особливих засобів та умов правового, юридичного характеру, спрямованих на забезпечення на практиці прав, свобод й обов'язків людини і громадянина;

- принципи та норми, які визначають вимоги щодо унормування порядку та процедури реалізації, охорони і захисту прав і свобод;

- засоби юридичного характеру (реалізації, забезпечення, захисту, охорони), які використовуються при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян.

Разом із цим, слід зауважити, що ті чи інші засоби і способи стають юридичними (спеціальними) гарантіями шляхом їх правового унормування у відповідній юридичній формі.

Слід зазначити, що загальні та спеціальні гарантії є системними, їх неможливо розглядати окремо, вони тісно переплетені між собою, взаємодоповнюють один одного, тому такий розподіл є умовним, адже, з одного боку, стан умов життя у суспільстві, рівень його економічного та культурного розвитку значно впливають на правове регулювання (методи, засоби тощо), тобто, загальні гарантії обумовлюють спеціальні, а спеціальні гарантії втілюють загальні гарантії у правову форму, роблячи їх офіційними зобов'язаннями держави.

Таким чином, спеціальні гарантії за відсутності загальних позбавляються змісту і є лише деклараціями, які не мають необхідної практичної цінності. У той же час загальні гарантії, за відсутності підтримки з боку спеціальних, не одержують належного правового механізму їх забезпечення та реалізації.

Юридичні (спеціальні) гарантії, які закріплені в праві і безпосередньо забезпечують процес реалізації права відіграють значну роль, включають всі правові засоби, завдяки яким здійснюється реалізація і охорона прав і свобод людини і громадянина, оскільки забезпечуються юридичною відповідальністю держави та її органів всіх рівнів за порушення прав і законних інтересів осіб і сприяють підвищенню гарантій їх реалізації.

Юридичними (спеціальними) гарантіями реалізації права слід вважати цілісну систему юри-

дичних умов, спрямовану на забезпечення застосування досліджуваного права й закріплення нормами права, а також завдання уповноважених органів щодо охорони, захисту та відновлення порушеного права.

Юридичні (спеціальні) гарантії представлені системою нормативних, інституціональних (організаційних) та міжнародно-правових засобів та способів, які уможливають та забезпечують реальність права, якому присвячена наша дисертаційна робота, визначають обов'язки суб'єктів цих правовідносин.

У цілому, групу юридичних (спеціальних) гарантій права, яке ми досліджуємо, можна представити сукупністю трьох складових: 1) нормативних (конституційних і законодавчих); 2) інституціональних (організаційних), тих, що забезпечуються через спеціалізовані органи та 3) міжнародно-правових, закріплених у міжнародно-правових актах.

Нормативні гарантії представлені сукупністю правових норм та принципів, за допомогою яких забезпечується реалізація та охорона права, що є предметом нашого дослідження, які містяться у відповідних нормативно-правових актах і визначають матеріальні і процесуально-процедурні аспекти отримання, реалізації та захисту зазначеного права.

Інституційні (організаційні) гарантії полягають у наявності системи відповідних органів, посадових осіб, організацій, установ, утворених державою, які повинні створити умови для фактичної реалізації особами своїх прав і свобод, втілення в життя своїх прав, у тому числі права, яке є предметом нашого дослідження, їхню охорону та захист (парламент, уряд, президент, омбудсмен, суди, конституційний суд, органи місцевого самоврядування тощо).

Наразі нормативні гарантії забезпечення реалізації досліджуваного нами права пов'язані з удосконаленням законодавства у сфері охорони здоров'я, що можна розглядати як процес закріплення правових засобів та способів, спрямованих на посилення позитивних факторів, які сприяють реалізації досліджуваного конституційного права у сучасних умовах.

Одним із таких способів вважаємо систему підвищення якості медичної допомоги та безпеки медичної діяльності, яка здійснюється за допомогою системи певних заходів, та включає інформаційну систему обліку медичної діяльності та медичних послуг; систему оцінки здійснюваної медичної діяльності, систему контролю якості та безпеки медичної допомоги, що надається.

Не менш важливим, на нашу думку, в якості гарантій може бути ширше використання стимулюючих конституційних гарантій, які розвивають ініціативу суб'єктів правових відносин та

посилюють мотивацію до зміцнення та збереження здоров'я, тому пропонується на законодавчому рівні закріпити систему заходів, спрямованих на збільшення коштів, що інвестуються населенням, роботодавцями у покращення стану здоров'я за допомогою використання гнучкої системи фінансових, страхових стимулів та механізму добровільного медичного страхування.

З метою забезпечення балансу цінностей індивідуального та громадського здоров'я необхідно використання стимулюючих правових засобів, спрямованих на підвищення взаємної відповідальності особи, роботодавців, громадських та державних інститутів з питань охорони здоров'я: стимулюючі заходи задля підвищення дієвості втілення в життя органами влади плану гарантій, наданих державою; у разі заохочення працівників щодо укріплення та збереження свого здоров'я з боку роботодавців, що має знайти відображення у наданні ним певних страхових та податкових преференцій.

Висновки. Гарантії реалізації права на охорону здоров'я та медичну допомогу представлені двома групами – загальними та юридичними (спеціальними), які в свою чергу складаються з певної системи елементів: до групи загальних гарантій входять політичні, економічні, соціальні, культурні та інформаційні; юридичні (спеціальні) гарантії включають нормативні, інституціональні (організаційні) та міжнародно-правові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005, 1728 с.; с. 55. Івченко А.О. Тлумачний словник української мови, Х.: «Фоліо», 2002 р. 543 с.; с. 161. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с. С. 117. Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапу-та. К.: Наук. думка, 2000. 680 с.; с. 121. Биби́к С.П., Сью́та Г.М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С.Я. Єрмоленко. Харків «Фоліо», 2006. 623 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
3. Добрієгло О.В. Поняття і сутність трудових гарантій прав працівників *Юридичний науковий електронний журнал* № 2. 2020. С. 170–172.
4. Скакун. О.Ф. Теория государства и права. Х: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

5. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part2/409.htm.
6. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. К., 2003. 221 с.
7. Теорія держави і права: Навч. посіб. / Олійник А.Ю., Гусарев С.Д., Слюсаренко О.Л. К.: Юрінком Інтер, 2001. 76 с.; с. 128 Погребной И.М., Шульга А.М. Теория права: Учебное пособие. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998. 148 с.
8. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Підручник. К.: Правова єдність, 2010. 432 с. URL: http://pidruchniki.ws/10560412/pravo/garantiyi_prav_svobod_lyudini_gromadyani_na_ukrayini.
9. Сиренко В.Ф. Реальность прав советских граждан. К.: Наукова думка, 1983. 139 с.
10. Фріцький О.Ф. Конституційне право України. Підручник. О.Ф. Фріцький. К.: Юрінком Інтер. 2003. 536 с.
11. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. / В.М. Бесчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, С.М. Пашков; За ред. В.М. Бесчастного. К.: Знання, 2007. 467 с. URL: http://pidruchniki.ws/10810806/pravo/garantiyi_zdiysnennya_prav_svobod_gromadyan_rolombudsmaniv_zahisti_prav_lyudini/
12. Биков О. Внутрішньодержавні нормативно-правові гарантії забезпечення прав та свобод національних меншин в Україні. *Право України*. 2000. № 8. С. 51–55.
13. Громовчук М.В., Белов Д.М. Гуманізм як філософсько-правова категорія в умовах формування нової парадигми в праві. *Аналітично-порівняльне право*. № 3/2022. С. 301–310.
14. Белов Д.М., Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85–90